

A Sárospataki Református Nőegylet Kiadványai,

IV. FÜZET.

MI A VALLÁS?

Írta és az egylet negyedik nyilvános ünnepélyén 1903.
szeptember hó 29-én felolvasta:

Dr. TÜDŐS ISTVÁN,
sárospataki theol. tanár.

Sárospatak.

Nyomtatta Steinfeld Jeuő az ev. ref. főiskola betűivel.
1904.

Ára 20 fillér.

Mélyen tiszta közönség!

Az emberi lélek természetétől semmiképen sem lehet elvitatni azt a jogot, a melynél fogva az szemlél, lát, tapasztal, véleményt alkot, ítéletet mond mindenütt és mindenről, hol teljes nyilvánossággal, hol pedig csak titkon. Oda tapad a lélek szeme olyan kérdésekhez, a melyek a sokaság figyelmét teljesen kikerülük és megérzi a lélek azt is, a mi oda fönn azokon a helyeken történik, a melyekre csak vágyó sejtelemmel tekint az emberiség.

Legyen szabad az én lelkemnek ezúttal szintén olyan kérdéshez tapadnia, a mely a sokaság figyelmét rendesen el szokta kerülni akár azért, mert nagyon is útban eső, tehát közönséges s így elvész a tekintet elől; akár azért, mert ha ráterelődik is a figyelem nem kevesen olyan tartalmúnak minősítik, a melyhez csak szentséges kezekkel lehet érni s hajlandók kizárolag azok birtokává tenni, a kik ha egyszer kisajátítják valamely területen: többé másnak át nem engedik, hanem üzletté, jövedelmi forrássá, visszaélés gyakorlásának alapjává teszik.

A kérdés, a mely felé lelkem tekint, ez: *mi a vallás?* Egészen közönséges kérdés, ha arról van szó, hogy vallása, olyan, a milyen vallása mindenkinél van; mert hiszen így, vagy úgy mégis csak imádkozik mindenki; így, vagy úgy mégis csak kifejezésre jut minden embernek az ő úgynevezett vallásos érzése

vagy tudata, hiszen utóvégre is a képek, a szobrok, a szentek tisztelete, a mivel úton-útfélen találkozunk: azok részéről, a kik ezt gyakorolják, az ő vallásos felfogásuknak a kinyilvánítása. Viszont azonban a legeszményibb kérdés is, a melyben azok a gondolatok helyezkednek el, a melyek amaz absolut igazságra vonatkoznak, a melyet istenségnak nevezünk.

Akár a közönséges, akár az eszményi oldal álljon előttünk: méltó a kérdéssel foglalkozni, mert felhívni a figyelmet az útszélen heverő gyöngyre, hogy becsét mindenki értse s oda szögezni a gondolatot az istenség eszméjéhez: olyan eljárás, a mely csak hasznot, lelki hasznot eredményezhet.

Van-e közöttünk valaki, a kinek soha, de soha sem jutott eszébe föltenni a kérdést: *mi a vallás?* Nem hiszöm, hogy volna ilyen! A ki azt állítaná, hogy ő igenis világéletében távol állott s távol áll ettől a kérdéstől: annak eszébe juttatom, hogy a mikor a templomokból kiözönlő sokaságot láta valamikor s ezt a megjegyzést tette: boldog emberek, a kik így élnek; vagy ezt az észrevételt kockáztatta meg: óh szent együgyűség: tulajdonképen erre a kérdésre adott feleletet: mi a vallás és a feleletben kinyilvánította, hogy a vallás boldogság, illetőleg a vallás együgyűség.

Nem kutatom, nem veszem szemügyre, hogy ebben a gyülekezetben kik vannak többségen, azok-e, a kik a vallást boldogságnak tartják, azok-e, a kiknek meggyőződése szerint a vallás jámborság és együgyűség, hanem azt nézem, hogy mindenjában, a kik itt vagyunk, most, hogy felhívtam a figyelmet a feltett kérdésre: szinte észrevehetőleg töprengünk e felett: *mi a vallás?* És mert tudom, hogy ennek a gyülekezésnek elmúltával és szétoszlása után a legtöbben valóban,

komolyan fogják ezt a kérdést tárgyalni: nem lesz felesleges, ha a kérdésre sok irányban, többféle szempontból adok feleletet, elősegítvén ily módon talán a legtöbb hallgatóra nézve a kérdésre adandó válasz megalkotását.

Jellemző dolog az a protestáns felfogásra nézve, hogy a közkeletű vallás-fogalmi meghatározásnak legalább egy részét onnan veszi át, a hol legfölebb csak öntudatlan sejtelem dereng arról, a mi a vallásnak központja.

Ugyanis bizonyára emlékezünk valamennyien erre a mi vallástevő katechismusunkban levő kérdésre: *mi a keresztyén vallás?* Valamint az erre adott felelet is bizonyosan fülünkbe cseng valamennyiünknek: Istennek természetéről stb. szóló tudomány.

Ez az Istennek természete s az annak megismerése régi pogány emberek vallás-fogalmi meghatározása, a melyet ott találunk Pythagorásnál, Plátónál s teljes egészében Senecánál, a ki így felel kérdésünkre: a vallás megismerése és utánzása az Istennek.

Beh' nagy közbevettetés van a Seneca kora és a reformáció között és mégis találkozik a kettő abban, hogy a vallásban kell lenni isten-ismeretnek! Találkozna kell a kettőnek, mert ha igazságot keres, a vallásos igazságok sorából nem küszöbölheti ki az Istant, azaz azt a lényt, vagy eszmét, a melyben az isten-tagadók is kénytelenek a tagadás által a valóságot elismerni.

Tehát a vallás: ismereti Megismerése az istenek. Hogy miként áll elő ez az ismeret, honnan veszi eredetét: ezt most ne keressük, különben is az ismeret a lélek tulajdona lévén, egész bátran állíthatjuk, hogy a lélek a fő ebben a vallás fogalmi meghatározásban, mert lélek nélkül nincs ismeret.

Ámde a léleknek nem csupán ismerete, ismérésre való készsége van, hanem egyéb sajátságokkal is föl van fegyverkezve s meg van áldva, a melyeknek vájon nem tulajdoníthatni-é jelentőséget a vallás fogalmi meghatározásában?

Mert úgy van az, hogy ezt a lelket akaratlanul is minduntalan és mindenütt oda rögzítjük minden valamire való kérdéshez, mert a léleknek ez a hivatása, ez a rendeltetése.

A léleknek sokoldalúsága, mindenre hivatottsága, meggyőződéssem szerint, ezen a területen is jelentkezik, Mert íme a vallás a léleknek ismeret-tulajdona; aztán van ilyen meghatározás is: a vallás a lejek szabadsága; hangzik ez a körülírás is a vallás ä léleknek érzése és ez az érzés-fogalom jelentkezik mi a vallás? kérdésünkre eként: a vallás függés érzés, vagy így: a vallás a lélek vágya és óhajtása!

Mintha egyikünk is, másikunk is hajlandó volna ezek közül a meghatározások közül valamelyiket a maga tulajdonául lefoglalni! Mintha a szabadság megdobogtatná szívünket itt a vallás fogalmi meghatározásának a határán is, hogy aztán előálljanak a szabadság tagadói s ezt hirdessék: nincs szabadság mert a szabadság az okos lélek részéről okra jelentkezik, az ok pedig már lekötöttség! ... És mintha a függés érzésének kiemelésével keresztyén álláspontron azzal a felfogással jönnénk ellenkezésbe, a mely a szabadságra való elhivattatást hirdeti s az abban való állhatatosságot köti lelkünkre. A vágynak, az óhajtásnak pedig vájon nem kész-e minden női lélek vallásos tartalmat adni, mikor köztudomás szerint római kathólikus atyánkfiai között s főként a nők között a legszorgalmasabban munkálkodó szent-

ről, Páduai Antalról az a felfogás uralkodik, hogy minden vágyat teljesít s a perselynek egyik oldalán pénzt, a másikon vágyat tartalmazó cédlácskákat dobnak be, várván a pénznek megnövekedését, várván a jó házasságnak, a sürgetett férjhez menetelnek bekövetkezését, a mi ha valakivel csakugyan meg-történik: bizony csak annyi szerepe van abban Páduai Antalnak, mint akár az utunkon keresztül futó nyúlnak, akár az üres edénynyel reánk szembejövő nőnek az esetleg bekövetkező szerencsétlenségen. Vagyis a vallást a lélek vágyául s óhajtásául íme így is tekintheti valaki s úgy-e bizony minden jában undorral fordulunk el tőle, mert itt az a babonaság vesz erőt a lelken, a melynek semmi helye a vallás körében?! Vagy ha keresztyén állásponton helyet juttatunk a vallásban a babonának: akkor ugyan mivel áll magasabban a keresztyénség a fölött a vallás fölött, a mely például a homlokra tett vágásnak a fejnek a földtől s annak szellemeitől való megszabadulását tulajdoníthatja, vagy a családi életben attól teszi függővé a boldogságot és szerencsét, hogy bal vagy jobb lábbal lép-e a menyasszony a küszöbre ha pedig egyikkel sem lépett, vegyesen lesz a boldogság és szerencse a boldogtalansággal és szerencsétlenséggel.

De talán azt mondják sokan: a vallásnak akár a szabadság, akár a függés, akár a vágy és óhajtás lélekből származó megnyilatkozását vegyük alapnak minden az eszményit gondoljuk! Helyes! Csak egy a baj. Az nevezetesen, hogy magát az eszményit is megcsúfolván az élet: a vallás adott fogalmi meghatározásainak épen az ellentétei is fogalmi meghatározások: a vallás nem szabadság, nem függés érzés, nem vágy, sőt a vágytól való teljes mentességi E

mellett még ez is ott van: a vallás nem ismeret s nem tudás! Tehát mindenkor megtagadása, a mít eddig állítottuk, a lélek kiváló tulajdonainak a kifosztogatása, hogy egy nagy semmi álljon előttünk akár a vallást, akár a lelket illetőleg.

Érdekesnek is és meglepőnek is mondhatjuk ezt a fordulatot, pedig a történeti alap is megvan hozzá, hogy a *tagadást* valaki elfogadja, mert nem kell egyébre hivatkoznom, mint a Nirvánával a nihilt, a semmit tanító buddhismusra, a melylyel Parisban nagyban kacérkodnak némelyek, tetszésükre szolgálván a sárga sinór, a melylyel egybekötöztek a hívők s a puszta nézés, a mely az istentiszteletet alkotja. És vájjon az új-kori istentagadás nem a lélek ama tulajdonainak a megtagadása-é is egyúttal, a mely tulajdonok természetszerűleg fordulnak a vallásos tartalmú igazságok felé? Pedig mily sokan tetszelegnek ebben a felfogásban, hogy aztán olyan eredményt érjenek el, a mely egész életüknek hazugságát teszi kézzelfoghatóvá. Mert vájjon nem bekövetkezik-é az új-kori istentagadókra nézve is az az állapot, a melyben az u. n. *csöndes elmélkedés* ural kodik lelkük felett, az a csöndes elmélkedés, a mely lehet brahmanistikus elmélyedés valamely iratok olvasásába, lehet keresztyén szerzetesi lelki önmagába szállás, de bármi legyen is: azt a felfogást tartalmazhatja, a mely szerint a vallás: *csöndes elmélkedés*.

Vagy ugyan a semmit hirdető vallásfogalommal szemben nem a valóságnak a kisugárzása-ó az, amikor egy vallásfogalmi meghatározás ezt állítja előterbe: „a vallás az ifjú költőknek költészet”, — vagy a mikor egy másik így szól: „a vallás az ifjú művészkeknek művészet?” Mindkettő azt az élet-valóságot állítja, a melyet a költő nyelve, a művész keze teremt meg

a saját lelke tulajdonai szerint; hogy a vonatkozásnak azonban az a vallástartalma lesz-e, a melyet mi kívánunk, az nagy kérdés! A semmivel szemben az előt, a valóságot előállítja ugyan a költő is és a művész is: de hogy ez a költői és művész valóság valóság-é, annak megállapítása a vallásos irányzattól függ, mert hogy minden vers, minden kép, minden szobor, minden zene vallás legyen: ezt csak azok vallhatják, a kik az ilyen valósággal a semmit akarják elburkolni, hogy édes ízzel nyelessék le a keserű tartalmat, a mely a vallást megfosztja fenségétől.

Mennyivel inkább megközelíti a fenségeset az a fogalmi meghatározás, a mely szerint az öreg emberek azt tanítják a vallásról, hogy az: az árvák és özvegyek gondozásában rejlik! Ez a vallást arra a területre viszi át, a hol már a tényleges megnyilatkozásnak szemmel látható s kézzel fogható bizony-ságai vannak, a melyek a sírók könyeit letörlik, az árvák és özvegyek kezébe visszaadják a kenyérbotját, hogy a szeretet által a gazdag és szegény egygyé legyen!

Vajjon nem előrevetett fénye-é ez annak a fell fogásnak, a mely a lelkiismeretet állítja vallásnak, a mint azt Schenkel és Newmann John hirdetik, a kik a lelkiismeretet úgy szerepeltetik, hogy az ellenállhatatlan erőként jelentkezzék az élet minden körülményei között s ugyan nem nagy erő kell-é ahoz, hogy a tehetségeket felvegyük, az ügyefogyottakat magunkhoz hasonlóan éltesseük, hogy így a lelkiismeret nyugodt és megelégedett legyen?! Oh a lelkiismeret oda állíttatván a vallás eszméje mellé, sőt azonosítatván vele: bizony azt a szerepet tölti be, a melynek földöntúli erőkre van szüksége, hogy érvényesüljön.

Jellemző elfordulás megy azonban végbe a lelki-ismeret-vallás fogalomtól, midőn a léleknek új szempontokból való érvényesülése lesz a következő vallás fogalmi meghatározásoknak az alapja:

Ammon szerint a vallás a lélek tudatának az a köteléke, a mely által összekötöttnek érezzük magunkat gondolatban is, akaratban is és cselekedetben is az istenséggel.

Caird a lélek akarati képességét tartja vallásnak abban az alakban, a mint a véges akarat átmegy a végetlenbe, még pedig úgy, hogy megszűnik minden vágy, minden hajlam és ténykedés, amelyek az egyes embert külön emberként állítanák előtérbe annyira, hogy többé nincs gondolkozás, sem ténykedés, a mely az egyes emberre tartoznék, mert csak az egyéni akaratnak az isteni akarattal való tökéletes azonosítása a valóság.

Vagy íme itt van még a németek nagy költőjének Goethének a meghatározása: a vallás a lélek tiszteletteljes félelme az iránt, a ki felettünk, körüitünk s alattunk van!

Úgy-e bár ezek mások, mint a Schenkel-Newman féle lelkiismeret-fogalom, pedig ezek is a lelket teszik a vallás alapjává?!

Sőt más lesz a Caird akarat-fogalmának érvényesülése mellett az az akarat elmélet is, a mely Kantnál, a königsbergi bölcsésznél a kötelességet teszi vallássá az Istantól származó parancsoknak felvételével. És ismét más lesz a félelem hangoztatása, szemben Goethének az álláspontjával, ott, ahol Lotze ezt hirdeti: „a vallás félelem a nem ismert hatalomtól való általános függés következetében, valamint a kötelesség Kant-féle meghatározása mellett jelentőségeben nagyra emelkedik a Spinoza fogalma; amely

az engedelmességet tűzi a homloktérbe, az isteni parancsokkal összeköttetésben és egyúttal az Istennek okos szeretetétől elválaszthatatlanul.

Talán már sok is a vallás fogalmi meghatározásából, a melyek minden arra a kérdésre felelnek: mi a vallás? Pedig még mennyi van! Mily sok irányban van jelentősége a kérdésnek is, meg a feleletnek is, a midőn Lotze a félelem mellett a szépészeti és erkölcsi érzést is hangsúlyozza; a midőn Pfleiderer az életközösség elméletét dobja bele a vallás fogalmának mérlegébe; a midőn Martineu egynek veszi a vallást a hittel, vagy a midőn Stuart Mill a csodálkozásban látja a vallás megnyilatkozását, abban a csodálkozásban, a mely eszmei tárgy felett és iránt támad a lélekben. Sót rámutathatnék arra is, hogy például a Schleiermacher és Hegel vallás fogalmi meghatározásai minő ellentétben állanak egymással s mégis mennyire megegyeznek, mert az egyik a függést, a másik a szabadságot hangoztatja, de minden kettő az absolut lénynyel összeköttetésben. És végüi bemutathatnám azt a felfogást, a mely részint Feuerbachnál, részint Gruppénál jelentkezik s a vallásnak merő ürességét vagy legfölebb ösztönöszerű voltát tartalmazza: de mindeneknek bemutatásától s ismertetésétől elállók, mert jól tudom, hogy már azok is, a miket mondottam, nem tejnek itala voltak. Csupán egyre akarok még rámutatni s aztán végzem mondani valóimat!

Ez az egy pedig ez: a vallást úgy is lehet vizsgálni, a mint az külsőleg jelentkezik s ezen az állásponton van ilyen feleletünk is erre a kérdésre: mi a vallás? . . . ragyogó és pompás isteni tisztelet! . . .

Nekem úgy tetszik, a mint ezt így mondjam, mintha minden protestáns lélek arra gondolna: íme

a római egyháznak csengő-bongó, nagy fényű, művészzi zenejű, pompás papi öltönyű isteni tiszteletei miképen nyerik meg a vallás fogalmat, a melyből hiányzik a léleknek az a megnyilatkozása, a melyre olyan nagy szüksége van a vallás belső tartalmának és külső megjelenésének.

Mert a vallásnál az eszmének és az alaknak fedeznie kell egymást, különben vagy itt, vagy ott hiba van. Ha a vallás tartalmilag nem tökéletes, hiába valóvá válik minden külső ragyogás, fényesség és pompázás, minden fület csiklandozó és szemet kápráztató zenei vagy festői, szobrászi s ötvös művészeti elem s viszont a legeszményibb tartalom is megilletés nélkül vonul el a lélek mellett, ha ennek külsőleg nem nyújt nyugvó pontot.

Nem csodálkozhatik azért senki sem azon, ha én a magam részéről erre a kérdésre: mi a vallás? mindezek után ezt a feleletet adom: a vallás lélek és igazság, a mint lélek és igazság az Isten is és a vallás külső megnyilatkozásában a lélek és igazság tartoznak az uralkodók lenni, ellenkező esetben nem vallás a birtokunk, hanem önálmítás és a világ megtévesztése.

Hogy kicsoda miképen körvonalozza ezt a lélek és igazság vallás-fogalmat? az az eszmét s a megnyilatkozást nem érinti, mert a lélek is és az igazság is a maga vallási vonatkozásában az Istant tartalmazza, tehát a tökéletességet, a melynek gyarló emberi ész határt nem vethet, alakot nem jelölhet egyszer s mindenkorra, hanem a lélek igazság után való szomjúhozásában nyer vonatkozási alakot maga a tökéletesség.

És tartsák bár sokan a mi magyar református vallásunkat a maga külső megjelenésében hidegnek,

sőt ridegnék; tartsák az egyszerűség megtestesülésének, a melylyel mindenáltalan szembe szeretik állítgatni más vallás felekezetei külső vallási dolgait, a melyekben elvész a vallásos cél, elenyészik a lélek isteni vágyódása, megszűnik az igazság ereje, mert az érzéki elemek uralma dönt: én az én vallás-fogalmi meghatározásommal, a lélek és igazság érvényesítésével s a kettőnek külső megnyilatkozásával itt a mi magyar kálvinista egyházunk körében teljesen boldognak, megelégedettnek, Istennel való lelki életközösséggem tudatában isten-fiúságomat érzettnek val-lom s hirdetem magamat.

Vajha a vallással váló tisztába jövetelt ez a kis elmélkedés is elősegítené sokaknál s az én vallásos meggyőződésemnek egyszerűsége, de magas vonatkozása útját állná annak a kísérletezésnek, a mely vallásunkba különböző címek alatt olyan elemeket próbál bele oltani, a melyek a lélek és igazság eszményét megcsúfolják, mert földi érdekeket szolgálnak!

*

Az adott feleletekből próbálja meg mindenikünk megalkotni a saját vallás fogalmi meghatározását. Mondhatom, hogy nem felesleges, sőt kívánatos dolog, mert épen velünk, kálvinistákkal szemben mindenáltalan hangoztatják: ezeknek vallásuk sincs, hitük sincs! Ha erre a kérdésre: mi a vallás? mindenikünk megadja a saját meggyőződéséből fakadó s a lelket és igazságot tartalmazó feleletet; bizony mondjam a támadók és gúnyolódok eltünnek, mert megszégyenülnek, minthogy az ő vallásuktól a lélek és igazság hiányzik.

Lelket és igazságot keressetek a vallásban, azt mutassatok és akkor vallásosak és hivők vagytok!

Mert a hol lélek és igazság van: mindenek az elemek érvényesülnek, a melyekben van érzés, gondolat, szabadság, tökéletesedés, vágy, óhajtás, lelkiismeret, tudás, hit, meggyőződés, eszmény, végesség és végetlenség, természeti renddel s istenséggel való összeköttetés és az a szeretet, a melyet Jézus hirdetett s életével megmutatott.

És ez a vallás soha sem fog megszűnni, a mint a vallásról általában mondják az u, n. ultra-positivisták, nem fog olyan idő jönni, a mikor ezt a lélek és igazság által minden nemeset, eszményit, magasztosát, szépet, istenit és végteletet magához ölelő vallást kiirtják az emberi kebelből, hanem igenis ez a vallás napról-napra terjed a mély érzésű s magas gondolkozású emberek között s a lélek és igazság ereje oda ül a szívek ajtájába, hogy az egész embert lefoglalja ennek a vallásnak.

Hogy mennyien vannak az ilyen vallással rendelkezők? Hogy kik azok?

Erre a két kérdésre ezúttal nem válaszolok, mert ez nem tartozik a mostani elmélkedésemhez. Hanem ha valaki feleletet akar kapni: forduljon önmagához s ha nem akarja magát megcsalni, kezeskedem róla, hogy a választ megérzi s megérzi, mert a lélek is és az igazság is ott tartozik lenni mindnyájunk keblében I

Tessék megpróbálni 1 Van lélek és van igazság: de érteni és érezni kell.

És ha én is, más is, mindenikünk megértjük és megérezzük ezt a lelket és igazságot: bizony mondom a pokol kapui sem vesznek diadalmat a mi vallásunkon!

